

Voorwoord

Het jaarthema 2013 van de Luther Decade was 'Reformatie en tolerantie'. Over het begrip 'tolerantie' valt veel te zeggen. Een open houding naar andersgelovigen, andersdenkenden, anderslevenden, de kennismaking met elkaar en het respectvol voeren van de dialoog kan je leven verrijken, zeker. Maar tolerantie kent wel grenzen en dat is buiten beschouwing gelaten in bijvoorbeeld de campagne die SIRE in datzelfde jaar voerde: 'Tolerantie, daar knapt heel Nederland van op!'

Tolerantie is een lastig woord, dat verwarring kan scheppen. Volgens het woordenboek betekent het 'verdraagzaamheid jegens andersdenkenden', maar dat is een vlag die de lading toch niet helemaal dekt. Tolerantie is niet hetzelfde als overal en tegen iedereen 'ja en amen' zeggen als jijzelf een andere mening bent toegedaan, er andere principes op nahoudt. Tolerantie roept spanning op overal waar mensen met verschillende achtergronden en andere waarden en normen samenleven. Ook binnen kerken die zich tot dezelfde geloofstraditie rekenen, zoals de lutherse wereldkerk, hebben we met die spanning te maken. Zo zal de kerk voorlopig wel uitgedaagd blijven om toe te werken naar gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen, van hetero- en homoseksuelen, van rijken en armen.

In deze brochure zijn artikelen opgenomen die geschreven zijn naar aanleiding van bijeenkomsten van de Nederlandse Lutherse Vrouwen Bond (NLVB) en de Luther Stichting waarin het thema 'Reformatie en tolerantie' centraal stond. De inleiders waren achtereenvolgens:

- Mw. Kathleen Ferrier, oud-CDA-politica, die zich uitsprak tegen samenwerking met de PVV van Geert Wilders en mede bekend vanwege haar werk voor de migrantenkerken.
- Prof. dr. Klaas Zwanepol, emeritus hoogleraar Lutherana
- De heer Jan Dirk Pronk, adviseur/coach
- Mw. ds. Fia Tempelaar-van Leeuwen, emeritus predikante in algemene dienst en bestuurslid NLVB

I. Reformatie en tolerantie

Het begrip 'tolerantie' is door de Reformatie (en de gevolgen in de verdere geschiedenis van de samenleving in West-Europa) heel belangrijk geworden. We hebben er allemaal in het leven van alledag mee te maken: thuis, op straat en in de kerk. Het is niet ver van ons bed!

We kennen de intolerantie in de samenleving tegen vreemdelingen en hun geloof. Daar is veel over te doen.

Maar christenen hebben ook heel wat te verduren. Er wordt nogal eens tegen ons geloof aangeschoten. Uit pure intolerantie. Maar moeten wij dat tolereren? Betekent tolerantie van onze kant dat we maar alles goed moeten vinden?

Vragen:

1. Mogen we nog opkomen voor onszelf en voor het geloof, dat ons dierbaar is?
2. Hoe tolerant zijn we zelf eigenlijk? Nederlanders vinden graag van zichzelf dat ze tolerant zijn, maar zijn we dat ook? En heel dicht bij onszelf: hoe tolerant zijn wij als gelovigen tegenover onze medegelovigen in de Protestantse Kerk?

Het kan leerzaam zijn om daar eens bij stil te staan. Wie weet hoe we - misschien wel in gesprek met medegelovigen - met elkaar kunnen groeien in tolerantie

Toch had tolerantie in geloofs- en levensvragen niet de eerste prioriteit in de tijd van de reformatie, toen het protestantse geloof zich profileerde, omarmd en bestreden werd. De nieuwe belijdenis moest ook naar buiten toe helder en toepasbaar zijn in het leven van alledag. Luther beijverde zich voor de opheffing van het celibaat en voor het huwelijk van predikanten, niet in het minst door zijn eigen huwelijksverbintenis. Met betrekking tot onderscheiden samenlevingsvormen ontkrachtte de reformatiebeweging de geldende hiërarchie en stond zij voor gelijkwaardigheid. Kloosterleven en celibaat golden niet als 'beter' of 'God welgevalliger' dan het huwelijk. De persoonlijke keuze voor een samenlevingsvorm diende gerespecteerd worden. Deze principes wezen hiermee al vooruit naar de Verlichting en de universele rechten van de mens. Maar toen en nu brachten en brengen de debatten over de mogelijkheid dan wel de onmogelijkheid van een geleefde tolerantie in de lutherse wereldfamilie ons aan de grenzen van de mogelijkheid tot samenleven van bijvoorbeeld ongetrouwde paren, homoseksuele paren paren die bewust kinderloos zijn of bewust ongehuwde moeders of vaders: kortom: andersoortige samenlevingsvormen dan de traditionele.

Vraag:

1. Leggen wij de maatstaf voor een goed samenleven vooral bij de vanouds traditionele vorm of bij de kwaliteit van de geleefde betrekkingen?
2. Vindt u dat de kerk in haar gemeenteopbouw voldoende recht doet aan mensen die zich qua samenlevingsvorm onderscheiden van de traditionele vorm?

II. Tolerantie en de multiculturele samenleving (Mw. Kathleen Ferrier)

Tolerantie: het wordt zeker de laatste jaren in verband gebracht met de omgang, het samenleven met mensen van andere culturen en religies. Maar ook dichterbij in ons persoonlijk leven komt het om de hoek kijken: hoe tolerant zijn we ten opzichte van mede-nederlanders die er een andere leefstijl, opvoedingsmethoden, kerkelijke of gelovige achtergrond op nahouden dan wijzelf?

Mw. Kathleen Ferrier heeft Latijns-Amerikaanse wortels en bracht het grootste deel van haar leven door in een multiculturele en multireligieuze samenleving. In haar leven en werken ervoer ze dat juist in tijden van onderdrukking de kracht van het volk aan het licht kwam en een dictatuur kon veranderen in een democratie. Vrouwen met verschillende culturele en godsdienstige achtergronden werkten aan een rechtvaardige samenleving en het versterken van de positie van de vrouw.

In Nederland raakte zij betrokken bij het Platform voor niet-inheemse kerken, SKIN, dat staat voor Samen Kerk In Nederland. Er leven hier 800.000 migrantenchristenen die niet in de bestaande kerkstructuren passen en hun eigen identiteit willen ervaren. Ze leveren een waardevolle bijdrage aan de samenleving, maar het wordt ze hierin moeilijk gemaakt. Met haar persoonlijke ervaring van de jaren in Sao Paulo - hoe waardevol, hoe belangrijk het is om je geloof te kunnen uitdragen in je eigen taal - in het achterhoofd, werd ze secretaris van SKIN. Ze ondervond dat de samenleving ten diepste was veranderd en dat onverschilligheid ten opzichte van anderen steeds meer de boventoon voerde. De vrouwenbeweging van het CDA nodigde haar uit om betrokken te zijn bij een groep zwarte vluchtelingenvrouwen, die apart gezet werd. Ze werden getolereerd, kregen een plek en dat is het, verder niet zeuren. Dat moest anders. Er moesten oplossingen bedacht worden, die zowel in politiek als religieus opzicht vertaald moesten worden. Het onbespreekbare moest bespreekbaar gemaakt worden. Ze hielp het partijprogramma te schrijven en werd kandidaat gesteld voor het CDA. Daar begon haar politieke loopbaan en schreef ze het boek 'Migrantkerken om vertrouwen en aanvaarding'.

Politiek en de multiculturele samenleving

Het bleek een grote stap. Hoe bereik ik mijn doelen en blijf ik toch mezelf, was de vraag. Ze is tien jaar Tweede Kamerlid geweest en besloot in 2013 zich niet herkiesbaar te stellen. Er ontstaat veel ellende door politici die denken dat ze onmisbaar zijn. Dit gevoel begon toen ze merkte dat vanzelfsprekendheden dat niet meer waren, bijvoorbeeld op het gebied van ontwikkelingssamenwerking. De befaamde Nederlandse gastvrijheid? Ook die was niet meer vanzelfsprekend. Het is goed om die vanzelfsprekendheden ter discussie te stellen, ze verhullen een grote mate van desinteresse. Gaan jullie je gang maar, als ik jullie maar niet zie...Leer maar te worden zoals ik....Laat je achterlijke gewoontes maar los, je religie....Ik tolereer maar ben niet echt in je geïnteresseerd.... De consequentie van deze houding is een groot gemis en verlies aan potentieel. De diversiteit en multiculturaliteit in onze samenleving hoeft geen belemmering te zijn, maar is juist een bron van enorme kracht.

Arthur Japin beschrijft dat zo treffend in zijn boek 'De zwarte met het witte hart'. Kleur heb je nooit zelf, maar krijg je door anderen. Vanwege je kleur ervaar je belemmeringen en word je niet gezien zoals je werkelijk bent. Diversiteit geeft kleur aan de samenleving. We hebben het hard nodig, hier in Nederland en overal in de wereld.

Wat is de echte crisis?

Het woord 'crisis' is niet uit de lucht. We hebben een economische crisis, een energiecrisis, een voedselcrisis en de watercrisis komt eraan. Maar het zijn nog niet de belangrijkste, want dat is de morele crisis. Alles wat ik wil, moet kunnen. De maakbaarheid als een vanzelfsprekendheid op veel gebieden: de medische ethiek, ons omgaan met de planeet, de virtuele geldstroom, ons eten dat wie weet waar vandaar komt etc. Dit kan pas veranderen als we het in gezamenlijkheid oppakken. Niet door tolereren, maar door te zien wie de ander werkelijk is. In Suriname ga je als christen

naar alle kerken. Je leeft en viert met elkaar, je hebt elkaar nodig. Het gaat daar goed met het samenleven van mensen van verschillende etnische achtergronden. Ook de samenwerking tussen moskee, kerk en synagoge is goed. In 1863 werd de slavernij officieel afgeschaft, de slaven kwamen overal vandaan. Ze wisten dat als ze verder wilden komen, ze elkaar nodig hadden. Rijkdom en kracht komen voort uit de diversiteit van elkaars wortels. Het is geen gemakkelijke weg, omdat het ook over grenzen gaat, om het benoemen van pijn.

In het VN-gebouw in New York staat de internationale gemeenschap afgebeeld in de hal met de zogenaamde 'Golden Rule', die heel simpel erop neer komt dat je anderen moet behandelen zoals je zelf behandeld wilt worden. En in Johannesburg staat de tekst 'If you want to walk fast, walk alone. If you want to walk far, walk together'. Als we verandering ten goede willen, moet dat in gezamenlijkheid gebeuren. We hebben elkaar hard nodig!

Vragen:

1. Onder de noemer 'tolerantie' valt veel onverschilligheid, niet alleen naar allochtonen, maar ook onder autochtonen. Er is angst om verlies van de eigen zekerheden en onvermogen om met elkaar in gesprek te gaan. Herkent u dit en zo ja, hoe kunnen we het open breken?
2. Werkt juist de politiek marginalisatie niet in de hand? Past het huidige partijpolitieke stelsel nog wel?
3. Er is sprake van een neergaande lijn. Mensen vinden dat hen alles wordt afgepakt, waar ze hard voor gewerkt hebben. Ze vergeten dat je in slechte tijden gewoon een stapje terug zult moeten doen. Inspireert de kerk ons om los te laten en ons te verbinden met elkaar? Heeft u voorbeelden?
4. Iemand zegt: 'Je kunt van jezelf vinden dat je verdraagzaam bent, maar toch loop je aan tegen boerka's en ritueel slachten'. Loopt u tegen grenzen aan van wat acceptabel is en wat niet?
5. Hoe kan de superieure houding van de Europese c.q. Nederlandse politiek en kerken m.b.t. armoedebestrijding worden omgebogen? Ziet u tekenen van een omkeer?
6. Hoe denkt u dat het beeld is dat migranten van ons hebben?

III. Luther(s), vrijheid en tolerantie (Prof. dr. Klaas Zwanepol)

Luther en vrijheid

Reeds door zich aan te duiden als 'Luther' (afgeleid van het Griekse woord voor 'vrij') in plaats van 'Luder' maakt Luther duidelijk hoezeer zijn gedachtegoed met vrijheid is geassocieerd. Voor velen geldt hij dan ook als een vrijheidsheld, die gewone (kerk)mensen de vrijheid heeft teruggegeven die hen in een eeuwenlange onderdrukking door kerk en staat was onthouden. Het is echter de vraag in hoeverre dat beeld van Luther als kampioen van de vrijheid opgaat.

Tijdgenoten

Verschillende groeperingen die zich in hun vrijheidsstreven op Luther beriepen, moesten constateren dat ze door Luther daarin niet of onvoldoende werden gesteund.

Dat ondervonden de ridders, die in Luther een medestander zagen toen ze in opstand kwamen tegen hun territoriale heren. De vorsten versloegen vervolgens de rebellerende adel vernietigend zonder dat Luther het voor hen opnam.

Ook de boeren die aanvankelijk door Luther in hun eis voor sociale en economische gerechtigheid werden gesteund, kwamen erachter dat Luther toen het erop aankwam niet achter hen stond, maar zelfs op een gewelddadige onderdrukking van hun verzet aandrong.

De humanistisch gezinde intellectuele wereld ontdekte eveneens dat Luthers pleidooi voor de vrijheid geen ongebreidelde meningsvrijheid bleek in te houden, evenals allerlei dissidenten en ketters moesten vaststellen dat de door Luther bepleite vrijheid van godsdienst niet voor hen gold.

Zelfs vroegere medestanders zoals Zwingli en Karlstadt beklagden zich erover dat Luther de verspreiding van opvattingen die niet met de zijne strookten (en dat was nogal gauw het geval!) zoveel mogelijk tegenhield.

Die houding wekte bij zijn tegenstanders de indruk dat de vrijheid die Luther voor zichzelf opeiste aan degenen die met hem van mening verschilden niet werd gegund. En dan hebben we het nog niet eens over de ongeremd beledigende wijze waarop Luther de 'papisten' heeft weggezet, laat staan over de buitengewoon schandalige en volstrekt niet goed te praten manier waarop Luther zich heeft uitgelaten tegenover de joden...!

Sommige tijdgenoten moeten dus al een genuanceerd beeld van Luther als vrijheidsheld hebben gehad.

Doorwerking

Ook ten aanzien van de invloed die Luthers gedachtegoed zou hebben uitgeoefend op de moderne opvatting van gewetensvrijheid en religieuze tolerantie past enige terughoudendheid. Luther beriep zich weliswaar ondubbelzinnig op de onaantastbaarheid van het geweten die het verbiedt geloofsovertuigingen met geweld aan mensen op te leggen. Geloof wordt niet met geweld, maar door het Woord verbreid. De tweezwaarden-theorie die de inzet van overheids geweld tegen ketterij legitimeerde, werd dan ook door Luther afgewezen; hij wilde de bevoegdheden van kerk en staat goed uit elkaar houden.

Maar daar staat echter tegenover dat gewetensvrijheid voor Luther niet inhield dat alle opvattingen vrij mogen worden geventileerd. Met tegenzin - maar toch - erkende Luther de religieuze zorgplicht van de overheid die haar onderdanen moest vrijwaren van verkeerde godsdienstige ideeën. Voor Luther behoort daarbij niet zozeer een oordeel over een godsdienstige opvatting tot de competentie van de overheid, maar wel de bestrijding van politieke en maatschappelijke onrust die eruit voort zou kunnen komen. Een pleidooi voor godsdienstvrijheid zoals wij dat vandaag de dag kennen heeft Luther zeker niet geleverd.

Een eigen vrijheidsbegrip

Dat Luther en de moderne opvatting van vrijheid niet direct een match is, hangt samen met het eigen karakter van Luthers vrijheidsbegrip. Hij trekt hier theologisch eigen sporen en dat maakt zijn vrijheidsopvatting nogal complex. Hij spreekt over 'christelijke vrijheid' waarvan de voornaamste kenmerken niet direct stroken met wat veelal onder vrijheid wordt verstaan.

Zo gelooft Luther niet in een *libertinistische* vrijheid waarbij je mag doen wat je wilt. Dan blijf je zijns inziens onvrij en loop je alleen je lusten en verlangens achterna.

Evenmin gelooft hij in vrijheid als een *nulpunt* waar niemand je iets kan maken en waar je los bent van allerlei bindingen. Luther is juist op zoek naar een vrijheid die bestaat te midden van allerlei bindingen en verplichtingen waaraan een mens in zijn bestaan nu eenmaal vastzit.

Bovendien hangt menselijke vrijheid voor Luther ten nauwste samen met *gebondenheid aan God*. Vrijheid is niet je losmaken van God, maar is gebaseerd op volledige afhankelijkheid van God. God is degene die ons bevrijdt van wat ons ten diepste onvrij maakt: ons besef te falen, ons schuldgevoel, onze ervaring van zinloosheid enz. Hier, in wat Luther de 'innerlijke mens' noemt, wordt de slag om de vrijheid gestreden. Aan de hier gewonnen vrijheid moet de 'uiterlijke mens' zich conformeren.

Wie door Gods genade vrijheid gevonden heeft, wendt deze niet alleen aan voor eigen gebruik, maar stelt zich er ook mee ten dienste van de ander. Dat is de achtergrond van de bekende uitspraak in Luthers 'Over de vrijheid van een Christenmens', namelijk dat de vrije christen weliswaar heer en meester over alle dingen is, maar tegelijk ieders knecht en onderdaan.

Het gaat Luther hier niet om de vrijheid van de slaaf die in zijn hart vrij zou zijn, maar in het gewone leven maar te doen heeft wat hem wordt opgedragen. Evenmin gaat het Luther om een aan de mens van nature gegeven onvervreembare vrijheid (zoals in veel moderne vrijheidsclaims wordt verondersteld), want die vrijheid is de mens juist door de zonde kwijtgeraakt. Het komt er voor Luther daarentegen op aan om de door God geschonken en in geloof aanvaarde innerlijke vrijheid te realiseren in een vrijwillige en open dienstbaarheid ten opzichte van onszelf en van ieder die van onze bijstand afhankelijk is.

Al met al moet worden gezegd dat ofschoon enige verwantschap tussen Luthers vrijheidsgedachte en de idee van moderne gewetensvrijheid niet kan worden ontkend, deze teveel uit elkaar liggen om de laatste uit de eerste te kunnen afleiden. Wie zoekt naar de bronnen van de moderne gewetensvrijheid en de tolerantiegedachte die zo kenmerkend is geworden voor de Westerse samenleving, kan eerder terecht bij de door Luther nogal bestreden linker vleugel van de Reformatie en haar beroep op de geestelijke vrijheid en de wijze waardoor die gedachte is opgepakt door de Verlichting, dan bij Luther zelf.

In de ontwikkeling naar moderne godsdienstvrijheid en religieuze verdraagzaamheid staat de hoofdstroom van het Protestantisme enigszins aan de zijlijn. Men bleef hier steken in de verlegenheidsoplossing van het 'wiens rijk, diens godsdienst' en moest de ontwikkeling van de moderne tolerantie overlaten aan andere denkrichtingen waarin men van protestantse zijde later noodgedwongen en schoorvoetend is meegegaan. Zowel de protestantse als de rooms-katholieke traditie zijn niet bij machte geweest een theologische visie te creëren die het vreedzaam samenleven van verschillende religieuze groeperingen mogelijk zou maken.

Samenvatting

We kunnen de stand van zaken kort samenvatten.

- Luthers idee van gewetensvrijheid mag misschien de vlag zijn geweest waaronder het schip van de moderne tolerantiegedachte heeft gevaren, maar het heeft aan de koers van dit schip weinig tot niets bijgedragen.

- De lutherse traditie heeft het hier niet beter gedaan dan Luther zelf of beter dan de andere gevestigde confessies. Indien er al een link van de moderne verdraagzaamheidsidee met het protestantisme moet worden gelegd dan via haar linker vleugel van spiritualisten en vrijdenkers.
- De praktijk van omgangsoecumene die zich sinds de 17^e eeuw ontwikkelde in het Europa dat meer dan genoeg had van godsdienstige conflicten heeft hier de theorie waarin politieke eenheid hand in hand diende te gaan met religieuze uniformiteit (wiens rijk, diens godsdienst) ingehaald.
- Weliswaar kan Luthers opvatting dat dissidentisme een politiek en niet zozeer een religieus probleem is, uitgelegd worden als een opening naar vreedzame coëxistentie van verschillende denominaties, maar dat laat de noodzaak van een theologische doordenking van de vraag hoe om te gaan met godsdienstige pluraliteit onverlet.

Nogmaals Luther

Moet het nu blijven bij de constatering dat Luther ten aanzien van de moderne idee van vrijheid en tolerantie de boot heeft gemist? De voorkeur om het verhaal niet zo af te sluiten berust niet op de overweging dat Luther zo nodig nog een tweede kans verdient, maar daarop dat hij op aspecten van vrijheid en tolerantie wijst waar de moderne discussie vaak aan voorbijgaat. Ik probeer dat in een paar punten neer te zetten.

1. Religieuze verdraagzaamheid moet niet worden verward met onverschilligheid waarbij godsdienstige overtuigingen worden opgesloten achter de voordeur van het privé-leven en worden weggehouden uit de publieke ruimte.

Tolerantie betekent ook niet dat alles maar open zou moeten blijven of dat alles in principe goed zou zijn. Integendeel, waarheidsclaims moeten worden ingebracht en er moet om gestreden worden omdat ze ertoe doen.

Vaak is te horen dat tolerantie waarheidspluralisme inhoudt en dat je er van af moet zien jouw (godsdienstige) overtuiging als 'waar' te bestempelen. De veronderstelling hierbij is dat onverdraagzaamheid voortkomt uit een (te) sterk besef van eigen identiteit. Die veronderstelling is pertinent onjuist: niet een teveel, maar een gebrek aan bewustzijn van eigen identiteit en het ontbreken van een waarheidsaanspraak maakt onzeker en intolerant. Dat is goed te zien aan de angst in het Westen voor de Islam, vaak gepropageerd door diegenen die zich op de christelijke traditie beroepen, maar geen flauw benul hebben van wat dat inhoudt. Hier zou men willen dat Luthers opvatting dat de Islam niet met een kruistocht (ook niet in verbale vorm!) bestreden kan worden, wat dieper in de Westerse cultuur zou zijn doorgedrongen.

2. Tolerantie betekent dan ook niet het afzien of het opschorten van waarheidsclaims, maar de gelijkberechtiging ervan voor de wet. Heel duidelijk komt dat naar voren in Spielberg's film over Lincoln waar de republikein Thaddeus Stevens inzake de afschaffing van slavernij het pleit wint in het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden; niet met een beroep op een theoretisch gelijkheidsbeginsel – wat in die tijd de anti-abolitionisten een bal voor het inkoppen zou hebben gegeven –, maar door zich sterk te maken voor ieders gelijkheid voor de wet. Dàt is het rechtsgeldige argument tegen slavernij!

Denkend op het spoor van Luther komen we hier dicht bij zijn twee-rijken-leer die hem ertoe gebracht heeft andere, zijns inziens verkeerde geloofsopvattingen enerzijds in woord en geschrift te bestrijden, maar anderzijds het aanhangen daarvan niet heeft willen verhinderen dan wanneer dit zou leiden tot politieke of sociale instabiliteit. Dat Luther zelf hier niet altijd volgens dit principe heeft gehandeld, stellen we maar even terzijde.

3. Is daarmee het belangrijkste gezegd over tolerantie in het rijk van de wereld, hoe staat het dan met de tolerantie in dat andere regiment waarin Gods waarheid ons in Woord en Sacrament wordt overgeleverd? Wat zal de reactie van een Christus-gelovige op radicale ontkenning of bestrijding van die waarheid moeten zijn? Protest, verdediging, gelaten zwijgen?

Hoe het antwoord ook uitvalt, tolerantie heeft niets te maken met onmacht, met een uit de nood geboren houding omdat men niet bij machte is om de eigen waarheidsclaim door te zetten. Zelfs als men de middelen zou hebben om die waarheid op te leggen, zou men dat niet moeten willen doen omdat de uiteindelijke onthulling van die waarheid nog uitstaat. Geen kerk, geen godsdienstig, cultureel of politiek genootschap heeft de waarheid in pacht. Ook op het Evangelie van Christus bezit geen kerk of partij het octrooi en het is evenmin op te sluiten in onze principes en overtuigingen. Luther wist dat als geen ander: 'de leer is niet van mij, ik ben dan ook voor niemand gekruisigd', schrijft hij ergens. Dat vol te houden vergt geduld, openheid en bescheidenheid. Dat was uiteindelijk ook de achtergrond van Luthers opvatting dat 'zonder geweld, maar met het Woord' Gods waarheid zich een weg kiest naar het mensenhart. Daar komt nog een gezichtspunt bij.

4. Wie tot de overtuiging is geraakt dat de weg naar God niet aan Jezus Christus voorbij gaat, kan die overtuiging niet buiten haken zetten of voor beter prijsgeven. Dat brengt ons ook bij de grondbetekenis van het woord tolereren, in het Latijn 'tolerare': verdragen, lijden. Tolerantie is niet je van andere denkbeelden niets aantrekken en er geen moeite mee hebben dat andere opvattingen je diepste geloofsovertuiging diametraal weerspreken, maar lijden aan de ontkenning en tegenspraak van andersgelovige, of helemaal niet gelovige medemensen, maar net zo goed lijden aan de tegenstem die in het eigen hart te beluisteren is.

Op indrukwekkende wijze verwijst Luther naar de tolerantie van God die de halfslachtigheid en schijnheiligheid van menselijke gerechtigheid verdraagt omdat de opheffing daarvan de vernietiging van alles en iedereen zou betekenen. God lijkt daarin voorbij te zien aan alles wat mensen voor gerechtigheid durven uit te geven en houdt de blik strak en stug gericht op de gerechtigheid die Hij voor mensen in petto heeft en die hij hen in Christus' naam wil toerekenen.

Natuurlijk neemt de vertoning van 's mensen gerechtigheid Gods boosheid en teleurstelling daarover niet weg, maar God slikt die weg in zijn liefde. Gelovigen kunnen uit deze goddelijke verdraagzaamheid leren dat het verdragen van tegenspraak of zelfs van bespottung van waarheden die als heilig worden beschouwd, deel uitmaakt van de tolerantie die van gelovigen mag worden gevegd. Niet als een soort morele test, maar omdat zij zich daarbij opgenomen weten in de verdraagzaamheid waarmee God reageert op de flagrante wijze waarop in de wereld Zijn waarheid wordt ontkend en Zijn gerechtigheid wordt geschonden. De christen ontleent zijn tolerantie aan Gods passie waarmee de wereld uiteindelijk is overwonnen.

5. De meeste winst valt echter te behalen wanneer Luthers spoor van de gelijktijdigheid van 'vrij' en 'dienstbaar' wordt gevolgd. Vrijheid uit zich in dienstbaarheid.

Vrijheid moet dienstbaar zijn aan jezelf. Dat betekent dat de uiterlijke dingen van lijf en goed jouw innerlijke vrijheid niet in de weg mogen zitten, maar juist het instrument moeten zijn om de gekregen vrijheid te bewaren.

Jouw vrijheid moet echter ook dienstbaar zijn aan de vrijheid van de ander. Dus geen dienstbaarheid zonder meer alsof de wens van de ander zonder meer een bevel voor jou zou zijn om die te realiseren. Maar het gaat om een wederzijdse dienstbaarheid waarin mensen elkaar helpen om elkaars vrijheid te verwerklijken en te bewaren.

Dat is – zoals Luther al vermoedde – geen vrijheid die direct voor het oprapen ligt, maar wel een die in het moderne geding over vrijheid en verdraagzaamheid niet uit het gezichtsveld mag verdwijnen.

Vragen:

1. De begrippen 'tolerantie' en 'verdraagzaamheid' worden naast en door elkaar gebruikt. Betekenen ze hetzelfde of denkt u dat ze een verschillende betekenis hebben?
2. Hebben we in onze tijd nog iets aan Luther en zijn uitspraken over tolerantie uit een heel andere context en tijd? Zo ja, wat dan? Zo nee, waarom niet?

3. Denkt u dat er toch een lijn van Luther naar nu loopt, waardoor mensen in onze kerk meer vrijheid en tolerantie ervaren, zoals voor vrouwen en kinderen, dan in andere kerken?
4. Hoe komt het dat in sommige lutherse kerken in de wereld wel vrouwen in het ambt worden toegelaten en in andere niet? Heeft dat te maken met de verschillende uitleg van Luther's vrijheidsbegrip of met de verschillende culturen?
5. Geldt dat ook ten opzichte van homosexualiteit?
6. Is het werkelijk zo dat er in de lutherse kerk meer vrijheid, vrolijkheid en tolerantie gevoeld wordt, met name in de eredienst?
7. Hoe kunnen wij in onze tijd met Luther het verschil maken, waardoor mensen zich meer welkom en geaccepteerd voelen in de kerk?
8. Hebben wij genoeg geduld met elkaar en zien wij nog uit naar de komst van Christus?
9. Wat heeft geloof volgens u met verdraagzaamheid te maken?
10. 'Vrijheid is (volgens Luther) niet je losmaken van God, maar is gebaseerd op volledige afhankelijkheid van God'. Bent u het ermee eens of oneens en waarom?
11. Naar aanleiding van 'De vrijheid van de christen': 'Het komt er voor Luther daarentegen op aan om de door God geschonken en in geloof aanvaarde innerlijke vrijheid te realiseren in een vrijwillige en open dienstbaarheid ten opzichte van onszelf en van ieder die van onze bijstand afhankelijk is'. Is dit voor u een goede basis van de christelijke vrijheid en de ethiek?
12. Zowel de protestantse als de rooms-katholieke traditie zijn niet bij machte geweest een theologische visie te creëren die het vreedzaam samenleven van verschillende religieuze groeperingen mogelijk zou maken. Blijkbaar is ons moderne tolerantiebegrip maar in geringe mate te danken aan de bijdragen van de kerk. Is dat voor u een teleurstelling of is het goed dat de kerk in dit opzicht geleerd heeft van andere levensovertuigingen en stromingen zoals de Verlichting?
13. 'De christen ontleent zijn tolerantie aan Gods passie waarmee de wereld uiteindelijk is overwonnen'. Herlees en bespreek de passage waarin Zwanepol beschrijft hoe het begrip 'tolerantie' te maken heeft met lijden en hoe Luther menselijke tolerantie laat opkomen uit Gods eigen tolerantie en uit de rechtvaardiging van de halfslachtige gerechtigheid van mensen. Het gaat (luthers gezien) om een wederzijdse dienstbaarheid waarin mensen elkaar helpen om elkaars vrijheid te verwerkelijken en te bewaren.

IV. Tolerantie: meerderheid – minderheid; nieuwsgierigheid, trots en respect (de heer Jandirk Pronk)

De schrijver Guus Kuier schrijft over tolerantie: "Het christendom heeft het begrip 'tolerantie' opgevuld als een kerstkalkoen met naastenliefde." Onze vaderlandse geschiedenis laat ons zien dat tolerantie iets profaans is. We verdragen mensen tegen wie je eigenlijk bezwaar hebt. Verdraagzaamheid is een voorwaarde voor de welvaart in de Gouden Eeuw. Er zijn twee grote groepen: de calvinisten en de geuzen aan de ene kant, de inquisitie aan de andere kant en daartussenin nog een grote groep van mensen die zich niet wil laten verleiden door de twee uitersten. Tolerantie is dan pappen en nathouden, net zoals we met onze dijken doen. We sjaggeren, we polderen en we vinden dat een verworvenheid om trots op te zijn. We hunkeren weliswaar niet meer naar de VOC-mentaliteit, maar we moeten wel erkennen dat we er veel aan hebben overgehouden. Ook hier komt naar voren dat het profaan tolerantiebegrip is uitgegroeid tot moderne tolerantie, die te lijden heeft onder een superioriteitsbeweging, een dominante cultuurpositie en daarmee niets anders is dan gedogen...We gedogen minderheden, die dat accepteren, maar die tolerantie heeft een houdbaarheidsdatum.

Vraag:

1. Hoe gaat u zelf om met diversiteit en hoe tolerant gaat u om met verschillen?

Hoe we met tolerantie omgaan, heeft te maken met ons behoren tot een meerderheids- dan wel een minderheidsgroep. We zijn witte Nederlanders, mobiel, met een dak boven ons hoofd en een auto voor de deur. Maar het wordt anders als je zwart bent, dakloos, gehandicapt, de enige vrouw in een gezelschap van mannen of de enige man in een gezelschap van vrouwen of misschien wel luthers in de PKN....In groepjes praten we hierover, aan de hand van eigen voorbeelden.

Bij hoe tolerant we zijn, gaat het blijkbaar om het gevoel van erbij horen of niet. Maar ook om het ervaren van een gevoel van veiligheid, maar wat als die in het geding is? Als er cultuurkloven zijn? Veiligheid komt onder druk te staan als de ruimte kleiner wordt en de middelen schaarser. Als we moeten gaan kiezen, brokkelt de vanzelfsprekende tolerantie af. Wederzijds respect is nodig om ons veilig te voelen. Maar er is meer nodig bij ons zoeken naar een 'hogere' vorm van omgaan met elkaar. Door de globalisering, het verdwijnen van grenzen, de moderne technologie en de dekolonisatie kun je al constateren dat er zeker in de grote steden een complex netwerk van minderheden is ontstaan. Hoe bouwen die samen aan een duurzame samenleving?

Om elkaar te willen leren kennen en met elkaar iets willen zijn drie voorwaarden nodig: respect, nieuwsgierigheid en trots. We zijn slordig omgegaan met onze identiteit en met datgene waar we trots op mogen zijn. Schep ruimte voor gesprek, stel vragen aan elkaar, maak verbinding, stel je minder vrijblijvend op en laat ook iets van jezelf zien. Als je niet weet waar je vandaan komt, weet je ook niet waar je naar toe gaat. Het is een levenskunst om die drie dingen – respect, nieuwsgierigheid en trots – bij elkaar en in balans te houden. Dit kan een nieuwe invulling geven aan het begrip tolerantie om in de 21ste eeuw goed om te gaan met elkaar, ook al vinden we elkaar niet aardig. We hebben altijd geleefd bij de gratie van een goede relatie met elkaar, we zijn immers een handelsland en geen productieland. Bewustzijn van je identiteit maakt je bovendien bescheiden ten opzichte van je rol als gastland.

Vraag:

2. Onbekend maakt onbemind. Zegt dit u iets als u het doortrekt naar het begrip 'tolerantie'?
3. Om tolerant te zijn is het niet nodig de ander per se aardig te vinden. Eens of oneens en waarom?
4. Juist als je het oneens ben (blijft) met de andersdenkende/-gelovige, is het nodig tolerantie te beoefenen? Eens of oneens en waarom?

V. Tolerantie in de bijbel.(Mw. ds. Fia Tempelaar-van Leeuwen)

Wat staat er eigenlijk in de bijbel over tolerantie? Allereerst is het zo dat in de bijbel 'tolerantie' is ingebed in het geloof in de God van Abraham, Isaac en Jacob. Zowel in het Oude als het Nieuwe Testament staat niets over tolerantie of intolerantie in het algemeen zoals wij daarover denken, praten en schrijven.

Het belangrijkste motief in het Oude Testament is dat Adonai of JHW een enig God is voor Israël. Zijn volk mag alleen in Hem geloven, alleen Hem aanbidden. Voor andere goden is er voor het volk Israël geen ruimte. En voor eredienst aan vreemde goden dus ook niet. De God van Israël verdraagt, tolereert van Israël geen andere eredienst dan de dienst aan Hem.

In Exodus 20:3 vv staat letterlijk: "vereer naast mij geen andere goden" "maak geen godenbeelden" "kniel voor zulke beelden niet neer, vereer ze niet, want ik, de Heer, uw God, duld geen andere goden naast mij".

Het volk moet zich daarom verre houden van godenbeelden en -vereringen van andere volken.

Maar ook van nauwe banden met andere volken. Leden van het Joodse volk mogen niet trouwen met leden van andere volken. Dit is om de verleidingen die daardoor kunnen ontstaan om andere goden te gaan vereren te voorkomen. Het is het beste om dat risico te vermijden.

Als Israël zich hier aan houdt, zal het goed gaan met het volk.

Maar als de mensen God ontrouw worden, zal het mis gaan. Dan komt er chaos.

Deze thematiek van het niet-dulden door de God van Abraham, Isaac en Jacob van andere goden en erediensten loopt als een rode draad door het hele Oude Testament heen.

We weten dat de mensen God steeds weer ontrouw waren en vreemde goden naliepen. Ondanks alle voorzorg waren er verleidingen om met anderen mee te doen.

En steeds opnieuw bekwam dat het volk slecht. Pas als ze zich als volk met zijn allen weer bekeerden tot Adonai kwam hun leven tot rust en konden ze het weer met Gods hulp gaan opbouwen.

Daarbij moeten we bedenken dat de mensen op grond van hun geboorte tot het volk Israël behoren. Er was/is geen sprake van dat iemand ervoor kon kiezen om bij dit volk te horen.

Opvallend is verder dat er in het Oude Testament absoluut niet gezegd is dat andere volken hun goden en hun eredienst maar moeten wegdoen. Die godsdiensten waren er en dat werd geaccepteerd. Alleen mogen joden zich niet met andere goden en erediensten en alles wat hen van God kan doen afvallen, inlaten.

In de tijd van Jezus is er heel veel veranderd. De God van Abraham, Isaac en Jacob blijft een enig God die geen andere goden naast zich duldt en als enige God geëerd en gediend wil worden. Maar dankzij Jezus wordt Hij nu niet meer alleen door het volk Israël als God aangeroepen, maar ook door niet-joden. Ieder mens mag zich tot God wenden en Hem eren. Net als in het Oude Testament moet ieder mens dat dan wel helemaal doen. Niet een beetje God dienen en een beetje een andere godheid. Je kunt niet twee Heren dienen. Een volgende bijzonderheid in het Nieuwe Testament is dat het daar niet meer alleen gaat om tolerantie voor de dienst aan God en intolerantie jegens dienst aan een vreemde godheid. Nieuw is dat in het Nieuwe Testament onderscheid wordt gemaakt tussen verdraagzaamheid (tolerantie) jegens mensen en onverdraagzaamheid (intolerantie) jegens bepaalde handelwijzen. Een liefdeloze, vernederende of egoïstische manier van doen wordt niet getolereerd en stuit op verzet. In 1 Korinthiërs 13 houdt Paulus een lofredde op de liefde. In vers 7 zegt hij o.a. alles verdraagt ze (de liefde). De tolerantie ten aanzien van mensen hangt samen met de kans die ze als individu krijgen om schuld te belijden, zich te bekeren tot Jezus en dan door Hem gered te worden. Dus de mens die iets doet wat verkeerd (en dus niet te tolereren) is in Gods ogen wordt niet zelf afgewezen, maar maakt kans op vergeving.

Geloven in God wordt nu naast een gemeenschappelijke ook een persoonlijke zaak waarvoor je kunt kiezen.

Na de dood van Jezus gaan zijn discipelen dan ook zending bedrijven onder de "heidene".

Ook dit is nieuw ten opzichte van het Oude Testament. Iedereen moet nu worden opgeroepen volgeling van Jezus te worden. Dit tot heil en zegen van alle mensen. Zoals Jezus en zijn prediking niet getolereerd werden door joodse godsdienstige leiders, zo werden en worden discipelen en andere volgelingen van Jezus op veel plaatsen vervolgd en dus niet getolereerd.

Vragen:

1. Kent u verhalen uit de bijbel die het begrip 'tolerantie' dan wel niet dekken, maar wel dichtbij komen?
2. Wie zijn voor u bijbelse rolmodellen als het gaat om verdraagzaamheid? En wie absoluut niet?
3. Ook al spreekt de bijbel niet zo over verdraagzaamheid en tolerantie als wij dat tegenwoordig doen of zoals wij dat zouden willen, toch geeft de bijbel goede aanzetten tot tolerantie. Bent u het hiermee eens of oneens en waarom?